

QARABAĞ QƏDİM TÜRK ELLƏRİNİN VƏTƏNİDİR

Arif Mustafayev,

Tarix elmləri doktoru, BDU-nun professoru

mammadov-1965@mail.ru



Qarabağın füsunkar təbii şəraiti: bol otlaq sahələrinə malik mülayim iqlimli qışlaqları, yaxın məsafədə yerləşən səfəli yaylaqları, münbit torpaqlara malik sərin yaylaları qədim zamanlardan insanları özünə cəlb etmiş, əmək fəaliyyətinə ruhlandırmışdır. Dağətəyi yaylalara qovuşan geniş Mil-Qarabağ düzləri tarixin erkən çağlarından başlayaraq insanları qurub yaratmağa, əkinçilik və maldarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmağa həvəsləndirmişdir. Xüsusilə Qarabağ düzənliyinin ucsuz-bucaqsız otlaq sahələri, Alp çəmənlikləri ilə zəngin olan Qarabağ yaylaqları onu maldar tayfaların daimi məskəninə, sevimli məkanına çevirmişdir. Məhz bu amillərin sayəsində ehtiyat yem tədarükü görmədən, *otarma* üsulu ilə Qarabağ ərazisində istənilən qədər qaramal naxırı, qoyun sürüləri, at ilxıları bəsləmək mümkün olmuşdur. Bu tükənməz təbii sərvətləri, üstün iqlim şəraiti ilə o, tarix boyu maldar elat tayfalarını özünə cəlb etmiş, mehriban qoynunda onlara yer ayırmışdır.

Yazılı qaynaqları araşdırıb nəzərdən keçirdikdə məlum olur ki, Albaniyanın qədim güşələrindən biri Artsak (Dağ sakları) adını daşıyan cənnətməkan Qarabağ diyarı olmuşdur. Qarabağ ərazisində həm

Azərbaycan xalqının etnogenezində mühüm rol oynamış türkdilli sak, alban, uti girdman, artsak və b. etnik birliklərin törəmələrinin adına, həm də xalqın təşəkkülü prosesində iştirak etmiş kəngər, peçenək, bulqar, qıpçaq, xəzər, tərtər, dondar, gorus və b. tayfaların və onların varislərinin adına təsadüf olunur.

Qarabağ torpaqlarının dağla aranı, yaylaqla qışlağı qovuşduran əlverişli təbii şəraiti *köçəbə* məişət tərzini keçirən *Kəbirli* tayfalarını da özünə cəlb etmişdir.

Qarabağ elatları arasında say etibarını ilə çoxluq təşkil edən ən böyük tayfalardan biri olmaq etibarını ilə Kəbirilər həm də qədim tarixə malik olmaları ilə diqqəti cəlb edir.

Görkəmli Qarabağ salnaməçisi Mirzə Adıgözəl bəyin yazdığına görə, Kəbirilər Qarabağın ən qədim sakinlərindən biri olmuşlar (1). Qarabağ xanlığının yaranmasında onların xüsusi rolu olmuşdur. Təsadüfi deyildir ki, Qarabağ xanlığı dövründə Kəbirililərin məskunlaşmış yaşadıqları ərazi inzibati cəhətdən fərqləndirilib "Kəbirli mahalı" adlandırılırdı (2).

Kəbirililərin etnik mənsubiyyəti, mənşəyi və Qarabağda məskunlaşmaları tarixi xüsusi maraq doğurur.

Azərbaycanın tarixi toponim və etnonimlərinin tədqiqi ilə ciddi məşğul olmuş mütəxəssislərin fikrincə, Kəbirli tayfasının etnik mənşəyi türksəilli Xəzər etnosu ilə bağlıdır (3). Tədqiqatçının fikrincə, erkən orta əsrlərdə Albaniya ərazisinə çoxsaylı xəzər yürüşləri olmuş və buraya xeyli əhali kütləsi köçmüşdür. Bunun nəticəsində Azərbaycanda hələ də etnonim izləri qalmış bir sıra xəzər tayfaları məskunlaşmışdır. Belə tayfalardan biri də *Kəbər* olmuşdur (4). Xəzərlərin tərkibində Kəbər tayfa birliyinin mövcud olması faktını X əsr müəllifi Konstantin Baqryanarodni da təsbit etmişdir. O, Şimali Qafqaz tayfalarından bəhs edərkən "Kavar" kimi təqdim etdiyi Kəbərlərin Xəzər nəslindən törədiyini söyləmişdir (5).

Kəbər tayfa birliyi Xəzərlərin tərkibində Cənubi Qafqaza, xüsusilə Albaniya (Azərbaycan) ərazisinə gələndən sonra onun adına yerli əhali tərəfindən mənsubiyyət bildirən "li" şəkilçisi artırılaraq Kəbərli (Kəbirli) forması kəsb etmişdir. Bir qədər keçəndən

sonra “li” şəkilçisinin ahənginə uyğun olaraq Kəbər etnoniminin sonuncu “ə” saiti “i” ilə əvəz olunmuş və danışıq dilində bu etnonim “Kəbirli” formasına düşmüşdür. Əslində isə tayfanın özünüadlandırmasına müvafiq olaraq həmin etnonim Kəbərlə kimi səslənməli idi. XIX əsrə aid ədəbiyyat materiallarında çox vaxt Kəbirli etnonimi əslinə uyğun olaraq Kəbərlə adlandırılmışdır (6).

Məlum olduğu kimi, Kəbərlər etnik cəhətdən xəzərlərin tərkib hissəsinə daxil olduqlarından onların bütün yürüş və döyüşlərində fəal iştirak edirdilər. Azərbaycanın erkən orta əsr etnik tarixində görkəmli yer tutan xəzərlər hələ antik dövrün sonlarından başlayaraq, aramsız olaraq dəfələrlə Albaniya ərazisinə yürüşlər etmişlər. Onların ilk yürüşlərinin bir qismi *hunların* tərkibində, bir qismi isə müstəqil baş vermişdir. Qədim erməni tarixçisi Moisey Xorenli (II kit., 65-ci fəsil) hələ 193-213-cü illərdə Xəzərlərin Albaniya yürüşündən bəhs etmişdir: Xəzər və basillərin birləşmiş qüvvələri Çora qapısından keçib Kürədək irəliləmiş və çayın o biri tayına keçərək, burada səpələnib yayılmışlar. Məlum həqiqətdir ki, Cora (Dərbənd) keçidindən gəldikdə Kür çayının o biri tayı indiki Mil-Qarabağ düzlərinə düşür.

Xəzərlərin Albaniyaya belə yürüşləri sonralar dəfələrlə təkrar olunmuşdur. Yazılı mənbə məlumatlarının qıtlığı üzündən Kəbər tayfa birləşməsinin bu yürüşlərin hansı birində Albaniya ərazisinə gəlib çıxdığını dəqiq söyləmək çətindir. R. Baqryanarodnı Kəbərlərin Cənubi Qafqaza keçmələrini VIII əsrə aid edir (7). Bununla belə Şimali Qafqaz, Don və Volqa çayları ətraflarında köçəri və yarımköçəri həyat tərzini keçirən və əsasən, maldarlıqla məşğul olan Kəbərlərin geniş Mil-Qarabağ düzlərinin mülayim qış örüşləri və onun ətrafındakı səfəli dağların yay otlaqları diqqətindən yayınmamışdır. Məhz bu səbəbdən də Kəbər tayfalarına Cənubi Qafqazın bir çox guşələrində təsadüf edilsə də, onlar, əsasən, Qarabağda cəmləşib məskunlaşmışlar. Digər tərəfdən, kəbirililər köçəbə, yəni yarımköçəri həyat tərzinə vərdiş etmələri səbəbindən Cənubi Qafqazın digər əyalət və mahalalarını da gəzib dolaşmışlar. Onların Cənubi Qafqazda yayılma areallarının genişlənməsi də elə bununla bağlı olmuşdur. Buna görə də Azərbaycan və Ermənistan ərazilərində səpələnmiş bir sıra türkdilli toponim, oronim və hidronimlər Kəbirilərin adı ilə bağlıdır.

Ermənistandakı Yeni Bəyazıt qəzasının keçmiş Kavar (8) adı, Şərur-Dərələyəz qəzasında Kəbirli dağı (9), Şirvanda Kəbirli qışlağı, Kəbirri yeri (10) və s. Kəbirli tayfasının həmin yerlərdə məskən salmaları ilə əlaqədar olaraq yaranmışdır.

XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində Kəbirli elinin Qərvənd (Baş Qərvənd), Xan Qərvənd, Orta Qərvənd, Ayaq Qərvənd), Ulubabalı, Salmanbəyli,

Hüsülü, Rəngbərlər, Mərzili, Qızıl Məhəmmədli, Arıq Məhəmmədli, Həmidbəyli, Ağabəyli, Hacibəyli, Böyükbəyli, Cəfərbəyli, Şelli və i.a. tirələri Qarabağda etnik izini qoymuşdur.

Kəbirilərin elat məişəti onların heyvandarlıq təsərrüfat məşğuliyəti və köçəbə həyat tərzindən irəli gəlirdi. Qarabağın digər elat tayfalarından fərqli olaraq Kəbirililər oturaq həyat tərzinə nisbətən keçmişdilər. Kəbirli obalarının bir qismi Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulana qədər hələ də oturaqlaşmamış, oturaq təsərrüfat məşğuliyətinə keçməmişdilər. Onlar sağlamlıqlarını, gümrə həyat tərzini səfəli yaylaq köçündə görür, ata-babaların ənənəyə çevrilib minilliklər boyu davam edən vərdişindən əl çəkmək istəməmişlər.

Dağla aran arasında mütəhərrik köçəbə məişəti onların maddi mədəniyyətinin bütün sahələrinə dərin təsir göstərmişdir. Dağ və aran obalarında *alaçıq* tipli yüngül çubuq-çətən konstruksiyalı yaşayış evləri tez və asan yığılıb-sökülməsi, ucuz başa gəlməsi, minik-yük heyvanları ilə daşınma münasibliyi və s. baxımdan olduqca əlverişli və səfəli idi. Əsrlər boyu Kəbirli elinin varlı əsilzadə ailələri “Muxur” adlanan daha mükəmməl və bər-bəzəkli alaçıqlarda, orta təbəqəsi “kumə”lərdə, kasıb çobankərə ailələr isə “kolux”da gün-güzəran keçirirdilər.

Kəbirililərin çox da dəbdəbəli olmayan ənənəvi *geyimləri* sadə və köç şəraitinə uyğun olsa da, tipoloji cəhətdən zəngin idi. Xüsusilə də onların yaylaq köçü çox dəbdəbəli və təmtəraqlı keçirdi. Hamı köhnə paltarını dəyişib təzə libas geyməyə çalışırdı. Ələlxüsus da elat qız-gəlinləri yaylaq köçü zamanı qəşəng görünmək üçün al-əlvan geyinib bəzənirdi. Bu ovqat aran köçü vaxtında da təkrar olunurdu. Bütün bu bər-bəzəyə baxmayaraq, Kəbirli qadınları əməksevər olub, ev təsərrüfatı işlərində fəal iştirak edir, xalça-palaz toxumağı, tikib-hörməyi, süd məhsullarını emal etməyi, bişirib-düşürməyi mükəmməl bilirdilər. Onların toxuduqları al-əlvan naxışlı ornamental xalça-palaz məmulatı Qarabağın ənənəvi xalçaçılıq sənətinə əbədi şöhrət qazandırmışdır.

Bu əməksevərliklərindən əlavə, Kəbirli qadınları digər elat qadınları kimi, at çapmağı, kəmənd atmağı, qılinc oynatmağı, at belində tufəngdən sərrast atəş açmağı məharətlə bacarıb, lazım gələndə tayfanın, el-obanın mənafeyini kişilərlə bərabər qoruyurdular.

Kəbirililər *sənət* məhsullarını, əsasən, köç yolları üzərindəki sənət istehsalı mərkəzlərindən satınalma və ya natural mübadilə yolu ilə əldə edirdilər. Bununla yanaşı, bir sıra sənət və peşə məmulatlarını onlar özləri hazırlayırdılar. Onların aralarında *keçə*, *namad*, *yapıncı* basmağı bacaran peşəkar ustalar-həllaclar ad-san qazanmışdılar. Onların içində çixmış ustaların bir qismi araba bağlamağı, təkər hazırlamağı, qoşqu və minik ləvazimatı düzəltməyi

məharətlə bacarırdı. *Təkərçi, qaltaqçı, sərrac*, hətta *dəmirçi və dülgər* kimi peşəkar ustalar da onların özlərindən olurdu.

Kəbirlilərin köçəbə məişətinə uyğun *yeməkləri*, bir sıra spesifik xörək və çörəkləri yaranmışdır. *Sacıçı, yaxni, qəvli, döşəmə, bağır-beyin* kimi qədim türk mətbəxinin səciyyəvi ətli xörəkləri hələ də Kəbirli süfrəsində davam etdirilirdi. Uzun müddət qaldıqda dad-tamını və yemək məziyyətini itirməyən *laylı yuxa, yağlı kökə, əyirdək* köç tədarükünün ən sərfəli çörək məmulatı sayılırdı. Yüksək koloriyə malik olan bu məmulatlar uzun müddət davam edən köç yolunda yeməli qalırdı.

Yuxarıda söylənilən faktlardan aydın olur ki, uzun müddət davam edən etnik proseslər, xüsusilə qarşılıqlı etnomədəni və etnososial təmas nəticəsində Kəbirlilər məişət və mədəniyyət cəhətdən Azərbaycan xalqına qovuşmuşlar. Bu mənada Azərbaycan xalqının təşəkkülü prosesində xəzər mənşəli, türkdilli Kəbər tayfa birliyi yaxından iştirak etmiş və elə buradaca Qarabağın bu dilbər güşəsində Kəbirli etnonim adını qazanmışlar.

ƏDƏBİYYAT

1. Mirzə Adıgözəl bəy. Qarabağnamə. B., 1956, s.57.

2. Ю.А.Гагамейстер. Топографическо-хозяйственное описание Прикаспийского Края в Закавказье. СПб., 1850, с.45.

3. Г.А.Гейбуллаев. Топонимия Азербайджана. Б., 1986, с.44-45; Yenə onun: К этногенезу азербайджанцев. Т.1; Yenə onun. Qarabağ etnik və siyasi tarixinə dair. B., 1990.

Б., 1991, с.139-140.

4. Yenə orada.

5. Константин Багрянородный. Об управление империи. М., 1989, с.163.

6. Y.A. Qaqameyster. Göst. əsəri, s.45.

7. K. Baqryanarodni. Göst. əsəri, s. 163.

8. И. Озаревский. Материалы для военного обозрения Эриванской губернии. М., 1890, 4-й т., с.17.

9. Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карте Кавказского края. Тифлис, 1913.

10. Г.Г. Гейбуллаев. Топономия Азербайджана. Б., 1936, с.45.

LONDONDA QARABAĞ HAQQINDA FİLMİN TƏQDİMATI



İyunun 30-da Londonda Britaniya Film və Televiziya İncəsənəti Akademiyasında (BAFTA) "Endless Corridor" ("Sonsuz dəhliz") sənədli filminin premyerası keçirilmişdir.

Təqdimatda Heydər Əliyev fondunun vitse-prezidenti Leyla Əliyeva, filmin litvalı prodüseri və rejissoru Aleksandr Brokas, amerikalı prodüser Cerald Rafşun, beynəlxalq televiziya rəsmiləri və məşhur aktyorlar, o cümlədən Anna Arçer (BAFTA mükafatçısı), "Games of Thrones" adlı populyar teleserialın ulduzlarından biri İen Qlen də iştirak etmişlər.

1992-ci il fevralın 26-da 613 kişi, qadın və uşağın qətlə yetirildiyi Xocalı qətliamından bəhs edən sənədli film britaniyalı aktyor Ceremi Ayrnz tərəfindən səsləndirilmişdir.

Sənədli film üzərində 5 ilə yaxın çalışmış A. Brokas qeyd etmişdir ki, o, bu layihədə bölgədəki vəziyyətə müstəqil nöqtəyi-nəzərdən yanaşmanı təmin etmək üçün 15 ölkəni təmsil edən aktyor heyəti ilə fəaliyyət göstərmişdir. O, postsovet respublikası olan Litva vətəndaşı kimi məsələyə öz münasibətini bildirərkən qeyd etmişdir ki, azadlıq və müstəqilliyə gedən yol bütün keçmiş Sovet respublikalarında oxşar olub: "Müstəqillik insanların qanı bahasına başa gəlib. Xocalı faciəsi günahsız insanların taleyinə amansız və qəddarcasına qərar verilməsinə dair bariz nümunədir," - deyərək A. Brokas vurğulamışdır.

ABŞ-ın sabiq prezidenti Cimmi Karter administrasiyasında ictimaiyyətlə əlaqələr üzrə direktor vəzifəsində çalışmış və hazırda Vaşinqtonda böyük tamaşaçı auditoriyasına malik olan "Camp David" şou proqramının prodüseri Cerald Rafşun diqqətə çatdırmışdır ki, beynəlxalq səylərə baxmayaraq, Dağlıq Qarabağ münacişəsi bugünədək həll olunmayıb. O, ümidvar olduğunu bildirmişdir ki, bu film sayəsində beynəlxalq diqqət bir daha 20 ildən artıq münacişə alovuna bürünmüş bu regiona yönələcəkdir.